

ΝΕΟΣ
ΕΛΛΗΝΟΜΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ
ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ

ΣΥΝΤΑΣΣΟΜΕΝΟΝ ΚΑΙ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΥΠΟ

ΣΠΥΡ. Π. ΛΑΜΠΡΟΥ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΘΝΙΚΩΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

LIBRAIRIE ET IMPRIMERIE
CI-DEVANT
E. J. BRILL.
LEIDE — 1904.

Ε.γ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Ἡ ΚΤΙΣΙΣ ΚΑΙ Ο ΚΤΙΤΩΡ

ΤΗΣ ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ ΜΟΝΗΣ ΤΗΣ ΠΑΜΜΑΚΑΡΙΣΤΟΥ

Ὁ Μαρτίνος Κρούσιος ἐν ταῖς σημειώσεσιν εἰς τὴν Πατριαρχικὴν ἱστορίαν τοῦ Μαλαξοῦ, ποιούμενος λόγον περὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μονῆς τῆς Παμμακαρίστου ἐπὶ τῇ βάσει τῶν εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Στεφάνου Γερλαχίου σταλεισῶν εἰδήσεων, λέγει σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τάδε· In eodem Conditor templi, ejusdem uxor eleganter depicti sunt, forma Archiducali, cum inscriptione: *Μιχαήλ Δούκας Γλαβᾶς Τραχανιώτης ὁ Πρωτοστράτωρ καὶ κτίτωρ. Μαρία δούκαινα Κομνηνὴ Παλαιολογίνα Βλάχενα ἡ Πρωτοστρατόρισα καὶ κτιτόρισα*¹.

Ἐκ τῆς περιγραφῆς ταύτης συνάγεται, ὅτι ὁ κτίτωρ καὶ ἡ σύζυγος αὐτοῦ παριστάνοντο ὁμοῦ μᾶλλον ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ εἰκόνι, φερούση διπλὴν ἐπιγραφὴν, ἐξ ἑνὸς μὲν ἐπεξηγοῦσαν τὸν παριστανόμενον ἄνδρα, ἐξ ἑτέρου δὲ τὴν ἐξεικονιζομένην γυναῖκα. Τῆς ἑτέρας δὲ τούτων τῶν ἐπιγραφῶν, τῆς ἀναφερομένης εἰς τὸν κτίτορα, ἀπόγραφον εἶνε πιθανώτατα τὸ ὑπ' ἐμοῦ εὑρεθὲν ἐν φ. 214⁶ τοῦ Cod. Reg. Svec. Gr. 166 τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Βατικανοῦ, γεγραμμένης τὸν δέκατον τρίτον αἰῶνα. Γέγραπται δ' ἐν τῷ κώδικι ἡ ἐπιγραφὴ τὸν δέκατον πέμπτον αἰῶνα ὑπερμεσοῦντα. Λυποῦμαι δὲ μὴ προφθάνων ἕνεκα καθυστερήσεως τῆς παραγγελθείσης εἰς Ῥώμην φωτογραφίας νὰ παραθέσω ἐνταῦθα τὸ πανομοιότυπον αὐτῆς, ἐκδοθησόμενον ἐν τῷ προσεχεῖ τεύχει.

¹ Turcograecia σ. 189. Πρὸς καὶ *Ducange Constantinopolis Christiana*. Β:βλ. Δ' ἐκδ. 1729 σ. 63, ἐθα φέρεται *Τραχανιώτης, Παλαιολογίνα, Βλάχαινα, πρωτοστρατόρισα καὶ κτιτόρισα*.

Κάτωθεν δ' εἶνε γεγραμμένα ταῦτα· Οὗτος ἐστὶ κτήτωρ τῆς μονῆς Παμμακαρίστου ἢ νῦν πατριαρχεῖον ἐστὶ :

Ἀναγινώσκοντες δὲ τὴν μονακονδουλικῶς γεγραμμένην ταύτην ἐπιγραφὴν, μόνως διαφορᾶς ἀπὸ τοῦ ἀντιγράφου τοῦ σταλέντος εἰς τὸν Κρούσιον ὑπὸ τοῦ Γερλαχίου, λαβόντος πιθανῶς παρὰ τοῦ Θεοδοσίου Ζυγομαλά, εὐρίσκομεν τὴν βρεῖαν τοῦ Γλαβάς, τὴν ἀπουσίαν τοῦ ἄρθρου πρὸ τοῦ πρωτοστράτωρ καὶ τοῦ καὶ μετὰ τὴν λέξιν ταύτην. Δεικνύει δὲ τὸ παρατεθὲν πανομοιότυπον τῆς ἐπιγραφῆς, ὅτι τὸ τέταρτον ὄνομα πρέπει νὰ ἀγνωσθῇ *Τραχανιώτης*, ὡς εὑρηται ἐν τῇ Τουρκογραφικῇ, ἢ *Ταρχανιώτης*, καὶ ὄχι *Ταρχανειώτης*, καθ' ἃ παρὰ τῷ Ducange, εἰ καὶ τὸ ὄνομα γράφεται καὶ διὰ τῆς ἀφθόγγου, ὡς γράφω καὶ γὰρ αὐτὸ κατωτέρω. Δικαιούμενοι δὲ νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι τὸ ἐν τῷ Βατικανῷ κώδικι πανομοιότυπον εἶνε πιστότερον τοῦ παρὰ τῷ Κρουσίῳ ἀπογράφου, ἀλλὰ βλέποντες ὅπως ὀδήποτε, ὅτι μεθ' ἱκανῆς ἀκριβείας ἀντέγραψεν ὁ Γερλάχιος ἢ μᾶλλον ὁ Θεοδόσιος Ζυγομαλάς, εἰκάζομεν, ὅτι καὶ ἡ ἄλλη ἐπιγραφὴ, ἢ τῆς κτιτορίσεως, εἶχεν ἐν τῷ συνόλω καλῶς.

Ἄλλὰ τίς εἶνε ὁ κτίτωρ οὗτος Μιχαὴλ Δούκας Γλαβάς Ταρχανειώτης καὶ πότ' ἐκτίσθη ἢ μονὴ τῆς Παμμακαρίστου, εἰς ἣν ἀπὸ τοῦ Γενναδίου βραχὺν χρόνον μετὰ τὴν ἄλωσιν ἐγκατέστη τὸ πατριαρχεῖον ;

Ὁ Πασπάτης, καίπερ ἐκ τοῦ Κρουσίου¹ παραλαβὼν τὸ ὄνομα τοῦ κτίστου, ἀνάγει τὴν κτίσιν εἰς τὸν δωδέκατον αἰῶνα². Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ κ. Μανουὴλ Γεδεών, ὅστις εἰς τὸν Κρούσιον καὶ τὴν Δουκάγγιον κυρίως ἀναφέρεται³. Ἄλλ' ἀμφότεροι ὁμῶς πλανῶνται. Τοῦ κτίστου ἔχομεν ῥητὴν μνείαν διαλαθοῦσαν τοὺς ἐρευνητὰς τούτους. Εὐρίσκω δ' αὐτὴν παρὰ τῷ

¹ *Crusius Turcograecia* σ. 189.

² Πασπάτη Βυζαντιναὶ μελέται σ. 298.

³ Μαν. Γεδεών Χρονικὰ τοῦ πατριαρχικοῦ οἴκου καὶ τοῦ ναοῦ. Ἐν Κωνσταντινουπόλει. 1884 σ. 53 καὶ σ. 59 κ. ἔ.

Παχυμέρει ἔνθα, γινομένου λόγου περὶ τοῦ ἐκ Σωζοπόλεως μοναχοῦ τοῦ κατὰ κόσμον καλουμένου Κοσμᾶ καὶ μετ' οὐ πολὺ πατριάρχου Ἰωάννου ΙΒ', λέγονται καὶ τάδε· Ὁ μέντοι γε τηνικάδε μέγας κοντοσταῦλος (γρ. κοντόσταυλος) ὁ Ταρχανειώτης Γλαβᾶς, ὃν καὶ πρωτοστράτορα ὁ κρατῶν μετὰ ταῦτα ἐποίει, πολὺ τοῖς τῆδε τόποις ἐνδιατρίβων· καὶ γὰρ ἐπετέτραπτό οἱ τάκει πρὸς βασιλέως· ἰδὼν κάκεινον (τὸν Κοσμᾶν), ἄλλως τε καὶ φιλομόναχος ὢν καὶ φιλάρετος ἐνησμέριζε τῷ τοῦ ἀνδρὸς ἡθει, καὶ οἷον συντακεὶς αὐτῷ κατὰ τικὰ διαθέσιν πολλοῖς τισὶν (γρ. τισιν) ἐδωρεῖτο καὶ ἐκυβέρνα οἰκτιρμοῦ τρόποις καὶ χάριτος. Εἶτα καὶ βασιλεῖ ἀναγγέλλει τὰ περὶ τούτου, καὶ οἱ ποιεῖται τὸν ἄνδρα ἐράσμιόν τε καὶ ποθεινὸν ἰδεῖν. Διὰ ταῦτα καὶ ἄγων συνίστησί τε αὐτῷ βασιλεῖ καὶ τὴν ἰδίαν μονὴν τὴν τῆς Παμμακαρίστου Θεοτόκου εἰς χεῖρας δίδωσι.

Αὕτη εἶνε ἡ πρώτη παρὰ Βυζαντινοῖς μνεῖα τῆς μονῆς τῆς Παμμακαρίστου. Κατὰ ταῦτα ὀφείλομεν νάποδεχθῶμεν αὐτὴν κτισθεῖσαν βραχὺ πρὸ τοῦ 1294, ὅτ' ἐχειροτονήθη πατριάρχης ὁ Ἰωάννης ΙΒ', εἰς οὗ τὴν ἡγουμενεῖαν ἀνέθηκεν αὐτὴν ὁ κτίστης. Ὅτι δὲ νεόκτιστος ἦτο ἡ μονὴ καὶ πρῶτος αὐτῆς ἡγούμενος ὑπῆρξεν ὁ Ἰωάννης σημαίνουσι τὰ ὑπὸ τοῦ Παχυμέρους λεγόμενα περὶ τοῦ Ταρχανειώτου Γλαβᾶ, ὅτι τὴν ἰδίαν μονὴν τὴν τῆς Παμμακαρίστου Θεοτόκου εἰς χεῖρας δίδωσιν. Οὐδὲ πρέπει νά ξενίσῃ τὸν ἀναγνώστην ἡ περὶ ἀνδρὸς δοκιμωτάτου καὶ κηδεστοῦ τοῦ βασιλικοῦ οἴκου παράλειψις τοῦ βαπτιστικοῦ ὀνόματος Μιχαὴλ καὶ τοῦ ἐπωνύμου Δούκας. Αἱ τοιαῦται παραλείψεις εἶνε συνηθέσταται παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς· διὸ πολλάκις ἀγνοοῦμεν πολλῶν ἐπιφανῶν ἀνδρῶν τὸ μικρὸν ὄνομα. Οὐδεμία δὲ κατὰ τᾶλλα δύναται νά ὑπάρξῃ ἀμφιβολία, ὅτι ὁ πρωτοστράτωρ Ταρχανειώτης Γλαβᾶς εἶνε αὐτὸς ὁ Μιχαὴλ Δούκας Γλαβᾶς Ταρχανειώτης πρωτοστράτωρ, ὁ

¹ Παχυμέρους ἐκδ. Βόννης: Τόμ Β' σ. 182,8-184,14.

κτίτωρ τῆς μονῆς κατὰ τὴν ἐπιγραφήν τῆς εἰκόνης. Γινώσκουμεν δ' ἄλλως τὸν αὐτὸν ἄνδρα καὶ τὴν σύζυγον αὐτοῦ ἐπαρκῶς ἐκ τοῦ Γρηγοῤᾤ καὶ διαφορῶν ἐπιγραμμάτων τοῦ Μανουὴλ Φιλῆ¹.

Ἄλλ' εἰς τὴν κατ' ἐμὲ κριτὴν ἀναμφήριστον ταύτην γνώμην φαίνονται ἀντιτιθέμεναι μαρτυρίαι τινὲς τῶν προτέρων ἐρευνητῶν, ἃς ἐπιλαμβάνομαι νὰ ἐξετάσω ἐνταῦθα. Καὶ ὁ ρητῶς μνημονεύει ὁ Γερλάχιος, ὅτι ἐν τῇ μονῇ τῆς Παμμακαρίστου εὕρισκετο πλὴν διαφορῶν λειψάνων τῶν ἀρχαίων χρόνων τῆς ἐκκλησίας καὶ ὁ τάφος τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου Κομνηνοῦ². Καὶ τὰ μὲν ἅγια λείψανα κατ' οὐδὲν προσκόπτουσιν εἰς τὸν παρ' ἡμῶν ὀρισθέντα χρόνον τῆς κτίσεως τῆς μονῆς, ἐπειδὴ, καὶ ἐν ἡ περιπτώσει ἤθελε κτισθῆ τὸν δωδέκατον αἰῶνα, θὰ ἦσαν πρὸς αὐτὴν οὐχ ἤττον ἀρχαῖα, πάντως δὲ μετεφέρθησαν εἰς αὐτὴν μετὰ τὴν κτίσιν ἄλλοθεν ἢ, ἀλλαχοῦ πρότερον ἀποκείμενα, ἀνετέθησαν εἰτα εἰς αὐτὴν. Ἀλλὰ τελείως ἤθελε διασαλεύσει τὴν περὶ τῆς μεταγενεστέρως ἢ κατὰ τὸν δωδέκατον αἰῶνα κτίσεως τῆς μονῆς γνώμην ἢ ἐν αὐτῇ ὑπαρξίς τοῦ τάφου τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, ἂν ἦτο ἀληθής.

Ἄλλ' ἐξετάσωμεν ὁπότερος τῶν αὐτοκρατόρων τῶν φερόντων τὸ ὄνομα Ἀλεξίου Κομνηνοῦ ἦτο ὁ ἐν τῇ μονῇ τεθαμμένος, Ἀλέξιος ὁ Α' ὁ θανὼν τῷ 1118 ἢ Ἀλέξιος ὁ Β' ὁ θανὼν τῷ 1183. Ὁ ἐν τῇ μονῇ τῆς Παμμακαρίστου φερόμενος τάφος δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἦτο ὁ τοῦ Ἀλεξίου Α', ἐπειδὴ ρητῶς λέγεται περὶ τούτου, ὅτι ἐτάφη ἐν τῇ μονῇ τοῦ Φιλανθρώπου, ἣν αὐτὸς εἶχε κτίσει ζῶν³. Ἄλλ' οὐδὲ Ἀλέξιος

¹ Νικηφόρου Γρηγοῤᾤ ἐκδ. Βόννης Τόμ. Α' σ. 150. *Em. Miller* Manuelis Philae Carmina Τόμ. Α' σ. 74, 75, 115-8. Τόμ. Β' σ. 107, 240 κ. ἰ.

² *Crusius* Turcograecia σ. 189. Τὴν εἰδησίην παραλαμβάνουσιν ἐκ τῆς Τουρκοκρατίας ὁ Πασπάτης ἐνθ' ἂν. καὶ ὁ Γεδεῶν ἐνθ' ἂν. σ. 59. Ἀλλὰ πρὸ αὐτῶν εὕρισκται αὕτη καὶ ἐν τῇ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Κωνσταντινιάδι ἐκδ. 6' σ. 91.

³ Νικήτα Χωνιάτου ἐκδ. Βόννης σ. 12, 16. Πρὸς. *Ducange* Familiae augustae Byzantinae ἐκδ. 1729 σ. 147. *Muralt* Essai de chronographie Byzantine 1057-1453 σ. 120. *Chalandon* Essai sur le règne d'Alexis Ier Comnène. Ἐν Παρισίοις. 1900 σ. 276.

ὁ Β' ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρχη τεθαμμένος ἐν τῇ Παμμακαρίστῳ, ὡς οὐδὲ οὐδαμοῦ ἀλλαγῶ. Πράγματι εἶνε γνωστὴ ἡ πρὸς τὸν ἀνήλικον τοῦτον νεανίσκον ὠμότης τοῦ διαδεχθέντος αὐτὸν Ἀνδρονίκου καὶ ὅτι τὸ μὲν πτώμα τοῦ Ἀλεξίου, οἰκτρῶς φονευθέντος, ἐμβληθὲν εἰς βαρεῖαν μολυβδίνην θήκην κατεποντίσθη εἰς τὴν θάλασσαν, ἡ δὲ κεφαλὴ αὐτοῦ ἀπερρίφθη ἐν παραδύστῳ εἰς τὴν λεγομένην Καταβατὴν, τὸν Κεάδαν τοῦτον τοῦ Βυζαντίου.

Ἄλλ' οὐδὲ περὶ τοῦ Ἀλεξίου Ἀγγέλου, ὅστις προσεπωνυμείτο Κομνηνός, δύναται νὰ γείνη λόγος, καθ' ὅτι οὗτος ἐτελεύτησεν οἰκτρῶς τὸν βίον ἐν Νικαίᾳ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων ὡς δεσμώτης τοῦ γαμβροῦ Θεοδώρου τοῦ Λασκάρως.

Κατὰ ταῦτα τάφος Ἀλεξίου Κομνηνοῦ αὐτοκράτορος οὐδαμῶς ὑπῆρχεν ἐν τῇ μονῇ τῆς Παμμακαρίστου, οὐδὲ ἠδύνατο νὰ ὑπάρχη. Ἴσως δὲ μόνον κενοτάφιόν τι τοῦ Ἀλεξίου Β' Κομνηνοῦ ἀνηγέρθη ἐν τῇ Παμμακαρίστῳ ἢ μᾶλλον ὑπῆρχεν ἐν αὐτῇ ἴσως τάφος μεταγενεστέρου τινὸς Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, τοῦ πατρὸς ἢ ἄλλου συγγενοῦς τῆς συζύγου τοῦ χτίστου, ἧτις προσωνομάζετο, καθ' ἃ εἶδομεν, καὶ Κομνηνή. Ἀλλὰ πᾶσαι αὗται αἱ ὑποθέσεις θὰ ἦσαν ἄλλως περιτταί, ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι καὶ ὅλως πλαστὰι διηγήσεις περὶ αὐτοκρατόρων καὶ συγχύσεις προσώπων καὶ χρόνων δὲν λείπουσιν ἐν ταῖς παραδόσεσι τῶν μονῶν. Οὕτως ἡ παράδοσις τῶν μοναχῶν τοῦ Ξηροποτάμου ἀνάγει τὴν κτίσιν τῆς μονῆς ταύτης εἰς τὴν πρεσβυτέραν Πουλχερίαν τὴν ἀδελφὴν Θεοδοσίου Β', ἐκ συγχύσεως πρὸς τὴν ὁμώνυμον ἀδελφὴν τοῦ πολλῶ μεταγενεστέρου Ῥωμανοῦ τοῦ Ἀργυροῦ¹. Πλαστὰς δὲ διηγήσεις, αἵτινες συνδέονται κατὰ παράδοξον σύμπτωσιν πρὸς τὸ ὄνομ' αὐτοκράτορος Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, ἔχομεν δύο. Καὶ δὴ οἱ μὲν μοναχοὶ τῆς Βαρνάκωβας ἐν Δωρίδι ἐπίστευον, ὅτι ἐν τῇ μονῇ

¹ Νέου Ἑλληνομνημονος Τόμ. Α' σ. 121.

αὐτῶν ὑπῆρχεν ὁ τάφος τοῦ Ἀλεξίου Α΄ Κομνηνοῦ, ὃν εἶδομεν ταφέντα ἐν τῇ κατὰ τὴν Κωνσταντινουπόλιν μονῇ τοῦ Φιλανθρώπου¹. Ὁμοίως δὲ πλασταὶ ἐξηλέγχθησαν αἱ παραδόσεις περὶ τῆς εἰς Πάτμον καὶ Ἀμοργὸν ἐπιδημίας τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ μετὰ τινος Γερασιμου ἀγίου καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἐκδόσεως χρυσοβούλλου ὀρίζοντος τὴν συναδέλφωσιν τῆς ἐν Πάτμῳ μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου καὶ τῆς ἐν Ἀμοργῷ μονῆς τῆς Χοζοβιοτίσσης².

Καὶ τῆς Ἀννης δὲ Κομνηνῆς, τῆς λογίας θυγατρὸς τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ Α΄, ὁ τάφος λέγεται ὑπάρχων ἐν τῇ μονῇ. Λέγουσι δὲ τοῦτο ὁ Πασπάτης³ καὶ ὁ κ. Γεδεών⁴, ἀναφερόμενοι εἰς μόνον τὸν πατριάρχην Κωνσταντίνον⁵. Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ εἰδησις οὐδαμῶς δύναται νὰ εἶνε ἀκριβής, ἐπειδὴ ῥητῶς γινώσκομεν, ὅτι ἡ Ἄννα Κομνηνὴ διήγαγε τὰ τελευταῖα τοῦ βίου ἔτη μετὰ τῆς μητρὸς Εἰρήνης ἐν τῇ ὑπὸ ταύτης κτισθείσῃ μονῇ τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Κεχαριτωμένης, ἧς σώζεται καὶ τὸ τυπικόν⁶. Ἐν ταύτῃ δὲ τῇ μονῇ πιθανώτατα καὶ ἐτάφη.

Οὕτω διαλύεται ὁ θρύλος περὶ τάφου αὐτοκράτορος Ἀλεξίου Κομνηνοῦ καὶ Ἀννης τῆς Κομνηνῆς ἐν τῇ μονῇ τῆς Παμμακαρίστου· οὐδὲν δ' ἐντεῦθεν ἐπιπροσθεῖ ἐμπόδιον πρὸς ἀποδοχὴν τοῦ δεκάτου τρίτου αἰῶνος ὡς χρόνου τῆς κτίσεως τῆς μονῆς. Ἀλλὰ καὶ τὰ περὶ ἀναγωγῆς τοῦ κτίστου εἰς τὸν δωδέκατον αἰῶνα παρὰ τινῶν τῶν νεωτέρων γραφέντα ἐξελέγχονται ὅλως ἀνακριβῆ καὶ πεπλανημένα. Οὕτως ὁ Πασπάτης,

¹ Ν. Σολωμοῦ Ἡ μονὴ Βαρνάκωδας ἐν Παρνασσῷ Τόμ. Α' (1877) σ. 685.

² Α. Μπλαγαράκη Ἀμοργὸς ἐν Δελτίῳ Ἱστορικῆς καὶ ἰθνηλογικῆς Ἰταιρείας Τόμ. Α' σ. 601 καὶ ἐν ἰδίῳ τεύχει σ. 33. Σακκελίωτος Παραχαρηθέντος βασιλικῶ χρυσοβούλλου ἔλεγχος ἐν τῷ αὐτῷ Δελτίῳ Τόμ. Β' σ. 266.

³ Πασπάτη ἐνθ' ἀν. σ. 302.

⁴ Ἐνθ' ἀν. σ. 61.

⁵ Ἐνθ' ἀν. σ. 94.

⁶ Ἐκδίδεται ὑπὸ τοῦ *Montfaucon* (Analecta Graeca. Ἐν Παρισίῳ. 1868 σ. 136 κ.έ.) καὶ κατ' αὐτὸν ὑπὸ *Migne* (Patrologia Graeca Τόμ. ΡΚΖ' σ. 985 κ.έ.) καὶ *Miklosich - Müller* (Acta et diplomata Τόμ. Ε' σ. 327 κ.έ.).

ἀπατηθεὶς βεβαίως ἐκ τοῦ μυθεύματος περὶ τοῦ ἐν τῇ μονῇ τῆς Παμμακαρίστου τάφου τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, λέγει, ὅτι ἡ Μαρία Δούκαινα, ἡ σύζυγος τοῦ κτίστου, ἦτο ἀδελφὴ τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ¹. Νοεῖται δ' ἐνταῦθα Ἀλέξιος Κομνηνός Α' ὁ κατωτέρω ὑπὸ τοῦ Πασπάτη συμνημονευόμενος μετὰ τῆς θυγατρὸς Ἄννης τῆς Κομνηνῆς². Καὶ εἶχε μὲν ὁ Ἀλέξιος Κομνηνός πρᾶγματι ἀδελφὴν Μαρίαν, ἀλλ' αὐτὴ ὑπῆρξε σύζυγος Μιχαὴλ Ταρωνίτου καὶ ὄχι Μιχαὴλ Ταρχανειώτου³. Εἰρήσθω δὲ καὶ τοῦτο, ὅτι τὸν κτίστην Μιχαὴλ Δούκαν Γλαβᾶν Ταρχανειώτην τὸν πρωτοστράτορα οὐδὲ πρὸς τὸν πρωτοστράτορα Μιχαὴλ Δούκαν τὸν ἀδελφὸν τῆς γυναίκος τοῦ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ πρέπει νὰ συγχύσωμεν. Εὐρίσκομεν δὲ ταύτην τὴν σύγχυσιν παρὰ τῷ κ. Γεδεῶν⁴, ὅστις, ποιούμενος λόγον περὶ τοῦ κτίστου τῆς Παμμακαρίστου, παραπέμπει εἰς τὸν Δουκάγγιον⁵ ἐνθα οὗτος ποιεῖται λόγον περὶ Μιχαὴλ Δούκα τοῦ γυναικαδέλφου τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ. Ἡ ἀνεψιὰ τοῦ Μιχαὴλ Δούκα τούτου Ἄννα Κομνηνὴ, καίπερ μεθ' ἱκανῆς λεπτομερείας ἀναγράφουσα τὰ κατὰ τοὺς πολεμικοὺς ἄθλους τοῦ θεοῦ, οὐδεμίαν ποιεῖται μνεῖαν γάμου αὐτοῦ· ἄλλως δὲ δὲν θὰ ἡμέλει βεβαίως νὰ μνημονεύσῃ τῆς ὑπ' αὐτοῦ κτίσεως τῆς μονῆς Παμμακαρίστου, ἂν οὗτος ἤθελε πρᾶγματι ὑπάρξει ὁ κτίστης αὐτῆς.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλον θρύλον περὶ τῆς μονῆς τῆς Παμμακαρίστου δέον νὰ ἐξετάσωμεν ἐνταῦθα. Ἐν τῷ Cod. Hist. XCVIII τῆς βιβλιοθήκης τῆς Βιέννης περιέχεται συνταγματίον περὶ βυζαντιακῶν ἐπιγραφῶν καὶ κωδίκων ἐν Κωνσταντινουπόλει, συντεταγμένον μὲν τὸν δέκατον πέμπτον αἰῶνα, περιελθὸν δ' εἰς ἡμᾶς ἐν ἀντιγράφῳ τοῦ δεκάτου ἕκτου καὶ ἐκδοθὲν ὑπὸ τοῦ κ.

¹ Πασπάτη ἐνθ' ἄν. σ. 298.

² Πασπάτη ἐνθ' ἄν. σ. 302.

³ *Ducange* Familiae augustae Byzantinae έκδ. 1729 σ. 144.

⁴ Γεδεῶν ἐνθ' ἄν. σ. 59.

⁵ *Ducange* ἐνθ' ἄν. σ. 138.

Förster¹. Ἐν τούτῳ δ' ἀναγινώσκομεν καὶ τάδε περὶ τῆς μονῆς τῆς Παμμακαρίστου·

Τὴν σήμερον ἡμέραν εἰς τὸ πατριαρχεῖον ἤγουν εἰς τὴν Παμμακαρίστον τὴν Παναγίαν εἶναι γράμματα γλυπτὰ τὸ γύρωθεν τῆς ἐκκλησίας ὡς περ ἓνα ζῶναρι· καὶ ὡς δηλοῦν τὰ γράμματα καὶ αἱ ἱστορίαι αἱ παλαιαί, ὅτι ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἰωάννου τοῦ Κομνηνοῦ τοῦ πορφυρογεννήτου ἦτον ἓνας ὀνόματι Μιχαὴλ Δούκας Γλαβᾶς, καὶ ἐτίμησέ τον ὁ βασιλεὺς πρωτοστράτορα καὶ ἰδωκέν τον τὸ φροσᾶτον ὅλον τὸ ρωμαϊκόν καὶ ἐμπιστεύθη καὶ ἀπέστειλεν αὐτὸν κατὰ Περσῶν ἤγουν τῶν Κιζιλιμπάσιδων καὶ ἐπολέμησε καὶ ἐπόρθησε πολλὰς χώρας τῶν Περσῶν καὶ τελείως ἠφάνισε πολλούς· ὁ αὐτὸς δὲ πρωτοστράτωρ εἶχε γυναῖκα ὀνόματι Μάρθα, καὶ ἦτονε μαθηματικὴ εἰς τὰ γράμματα πολλὰ καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἐμπειρῆ καὶ ἰδόντας τὸν ἄνδρα αὐτῆς ὅτι ἐποίησε χρόνους τρεῖς εἰς τὸ στρατόπεδον, νὰ πολεμᾷ τὸν Πέρσην, συκόνεται καὶ γίνεται καλογραῖα καὶ κείρεται μοναχῆ καὶ τὰ ὀσπήτιά της τὰ πατρικὰ τὰ ἔκαμε μοναστήριον γυναικείον· καὶ τὴν ἐκκλησίαν ὠνόμασε Χριστὸν καὶ ἔναι ἕως τὴν σήμερον εἰς τὸ κρίκισιμέ· καὶ κρίζουν τα οἱ παλαιοὶ τῆς Κυραμάρθας τὰ ὀσπήτια· λοιπὸν ὅταν ἦλθει ὁ ἄνδρας της ἀπὸ τὸν Πέρσην μετὰ τοῦ στρατοῦ, ἠύρεν τὴν γυναικάν του καλογραῖαν· τότες οὖν ἀφῆκε καὶ αὐτὸς τὸν στρατὸν καὶ ἔγινε μοναχὸς καὶ τὰ ὀσπήτιά του τὰ πατρικὰ τὰ ἔκαμε μοναστήριον ἀνδρῶν· καὶ τὴν ἐκκλησίαν ἐπωνόμασε Παναγία ἢ Παμμακαρίστος· μετὰ ταῦτα ἀπόθνε πρωτον ἐκεῖνος καὶ ἔθαψαν αὐτὸν μέσα εἰς τὴν ἐκκλησίαν, καὶ ὡσάν τὸν ἐκήδευσαν, ἦλθε ἡ γυναῖκά του ἢ καλογραῖα, ἣν εἶπομεν ἄνωθεν, καὶ ἔκαμε τὸ ἐπίγραμμα, ὅπου ἠύρισκεται γύρωθεν τῆς ἐκκλησίας τοῦ πατριαρχείου καὶ ἔχει οὕτως·

Μὴ πάλιν εὐρών ὁ στρατὸς σε συγχέη,
κᾶν δεῦρο τὸν χοῦν ἐκτινάξας ἐκρύβης,
ἢ τοῦ πάχους ρεύσαντος ἀρπαγῆς ἄνω,
πάνοπλον ἀφεις ἐκκρεμές τῷ παττάλω·
τάς γὰρ ἐπὶ γῆς ἐβδελύξω παστάδας,
ἐν εὐτελεῖ τρίβωνι φυγῶν τὸν βίον

¹ *Richardí Foersteri De antiquitatibus et libris manuscriptis Constantinopolitanis Commentatio. Rostochii. 1877 σ. 15 κ. ε.*

καὶ πρὸς νοητοὺς ἀντετάξω σατράπας
στερρὰν μετένδυσ ἐκ θεοῦ πανοπλίαν·
ὡς ὄστρεον γαῦν ὀργάνωσαι τὴν στέγην,
ἢ κόχλον ἢ κάλυμμα κεντρώδους βύτου.
Μάρθαρέ μου, παρφύρα γῆς ἄλλης (ξένης) ῥόδον,
εἰ καὶ τρυγηθὲν ἐκπιέζη τοῖς λίθοις,
ὡς καὶ σταλαγμοὺς προξενεῖν μοι δακρῦων,
αὐτὸς δὲ καὶ ζῶν καὶ θεὸν ζῶντα βλέπων
ὡς νοῦς καθαρὸς τῶν παθῶν τῶν ἐξ ὕλης
τὸν τὸν πάλιν θάλαμον εὐτρέπιζέ μοι.
Ἡ σύζυγος πρὶν ταῦτα σοι Μάρθα γράφει,
πρωτοστράτωρ κάλλιστε καὶ τεθαμμένων ¹.

Ἡ διήγησις αὕτη, ἂν εἶχον ἀληθῶς τὰ ἐν αὐτῇ, θάνέτρεπεν ἄρδην τάνωτέρω περὶ τῆς κτίσεως καὶ τοῦ κτίστου τῆς Παμμακαρίστου ἐξευρημένα καὶ θὰ ἐπανεφερεν ἡμᾶς εἰς τὸν δωδέκατον αἰῶνα. Ἄλλ' ἰδῶμεν τὰ καθ' ἕλαστα.

Ἐν τῇ ἐκθέσει ταύτῃ πρέπει νὰ διαστείλωμεν δύο ἀπ' ἀλλήλων διάφορα μέρη, τὸ ἐν τέλει ἐπίγραμμα καὶ τὸ προηγούμενον αὐτοῦ ἱστόρημα. Καὶ τὸ μὲν ἐπίγραμμα οὐδαμῶς διαμφισβητῶ· εἶνε τοῦτο ἑλλιπὲς μέρος μακροτέρου ἐπιγράμματος, ὅπερ εὐρύγκομεν μεταξὺ τῶν τοῦ Φιλῆ ². ἔτι δὲ μικρότερον τοῦτου μέρος σώζεται καὶ νῦν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ζωστῆρι τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Χριστοῦ, εἶνε δὲ πάντως τὸ αὐτὸ, οὗ ποιεῖται μνείαν ὁ Γερμανὸς περιηγητῆς τοῦ ἀρχομένου δεκάτου ἐβδόμου αἰῶνος Σολομῶν Schweigger ³.

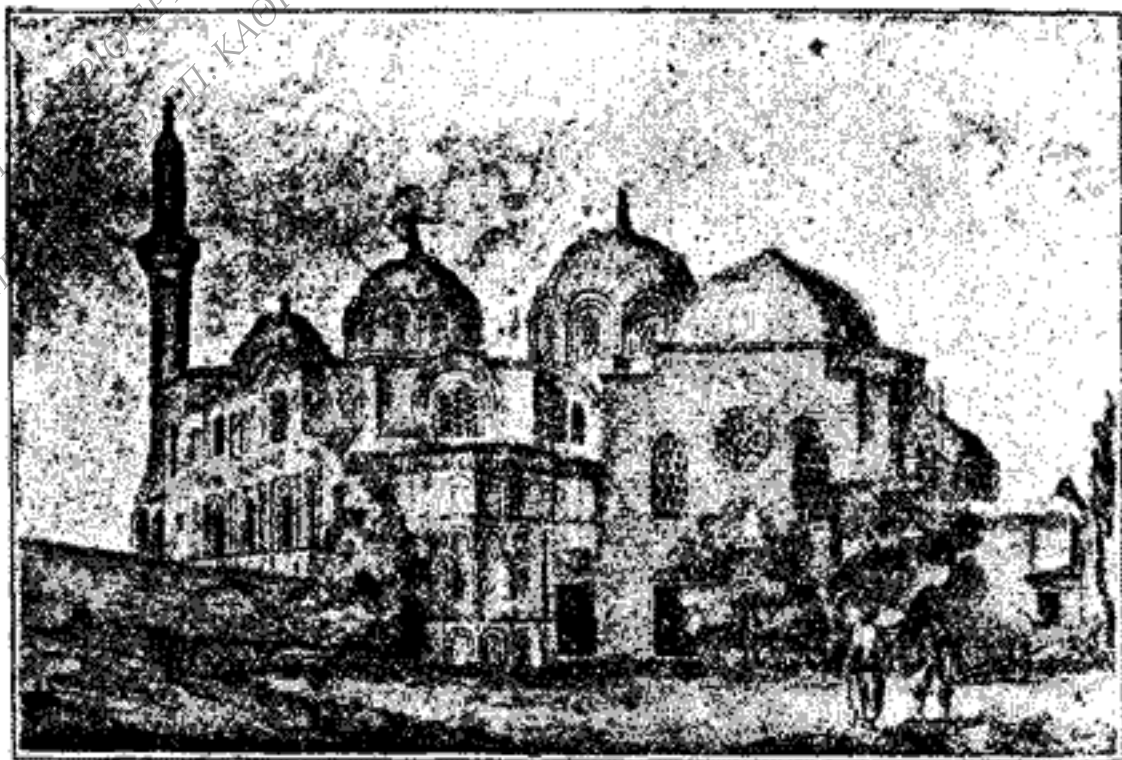
Ὅποιόν τι δὲ εἶνε τὸ πεζὸν ἱστόρημα; Ἐν ἀρχῇ αὐτοῦ λέγεται, ὅτι πηγαὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἐκτιθεμένων εἶνε τοῦτο μὲν γράμματα γλυπτὰ τὸ γύρωθεν τῆς ἐκκλησίας ὡςπερ ἓνα ζωνάρι, τοῦτο δὲ αἱ ἱστορίαι αἱ παλαιαί. Τῶν δύο τούτων πηγῶν ἡ

¹ Förster ἰνθ' ἀν. σ. 15-16.

² Em. Miller Manuelis Philae Carmina Τόμ. Α' σ. 117 κ. ἰ.

³ Extrinsicus in turri ecclesiae: Schweigger Itin. σ. 120 παρὰ τῷ Förster ἰνθ' ἀν. σ. 7 ἐν σημ. 2.

πρώτη, ἡ περὶ τῆς ἐκκλησίας ἐγκεκολλημένη ἐπιγραφή, ἢ εἶνε ἡ ὑπὸ τοῦ Schweigger μνημονευσμένη, περὶ τῆς λέγει ὁ Πασπάτης « Ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ τείχους τῆς ἐκκλησίας, ἐπὶ μαρμαρίνου ζωστήρος, σώζεται διεξοδικὴ ἐπιγραφή λίαν δυσανάγνωστος »¹, ἢ ἄλλη ἔσθην τοῦ παρεκκλησίου. Εἶνε δὲ πιθανῶς τὸ ἕτερον τῶν δύο ὡς ἀπὸ προσώπου τῆς πρωτοστρατορίσσης ἐπιγραμμάτων τοῦ Φιλῆ². Ἀφ' οὗ λοιπὸν τοῦτο ἐποιήθη ὑπὸ τοῦ Φιλῆ, εἶνε σαφέστατον, ὅτι οὐδεὶς λόγος περὶ

Ἡ μονὴ τῆς Παμμακαρίστου.

χρόνων ἀρχαιοτέρων τοῦ δεκάτου τρίτου αἰῶνος καὶ ὅτι αἱ περὶ τοῦ κτίστου καὶ τῆς συζύγου αὐτοῦ παλαιαὶ ἱστορίαι, κατὰ ταῦτα δὲ καὶ ἡ ἀναγωγὴ τῆς κτίσεως εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἰωάννου Κορνηνοῦ εἶνε ἀπλῶς μυθεύματα τῶν μοναχῶν, συγχεόντων τοὺς χρόνους καὶ τὰ πράγματα καὶ θελόντων νὰ παραστήσωσιν ἀρχαιότεραν τὴν μονήν.

¹ Πασπάτης ἐνθ' ἂν. σ. 302.

² Miller Manuelis Philae Carmina Τόμ. Α' σ. 74.

Καὶ πράγματι ἡ αἰσθησις ἦν ἐμποιεῖ τὸ ἱστορῆμα εἶνε ἀνάλογος πρὸς ἐκείνην ἣν γεννώσι καθ' ὅλου αἱ παραδοξογραφικαὶ διηγήσεις (Mirabilia). Τὸ ἐπίγραμμα τῆς Μάρθας, καταλείπον πολλὰ τὰ σαφῆ καὶ δεόμενον ἐρμηνείας, προεκάλεσεν, ὡς εἰκός, θρύλους ἀναφερομένους εἰς τὸν κτίστην καὶ τὴν κτίσιν τῆς μονῆς. Ἄλλως δὲ καὶ ἄλλα τινὰ σκοτεινὰ σημεῖα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς μονῆς, ἅτινα ἔτι μᾶλλον συνέχεε τὸ ἐπίγραμμα τῆς Μάρθας, ἔδει νὰ διαφωτισθῶσι. Κυριώτατον δὲ χάσμα ὑπῆρχεν ἐν τῇ μεταπτώσει τῆς τὸ πρῶτον ὡς ἀνδρώας κτισθείσης μονῆς εἰς μοναστήριον γυναικῶν. Οὐδέν' ἀληθῶς ἔχομεν λόγον νὰ μπιθάλωμεν, ὅτι ἐν ᾧ χρόνῳ ἐγκαθίδρυσεν ὁ Γεννάδιος τὸ πατριαρχεῖον ἐν τῇ Παμμακαρίστῳ, αὕτη ἦτο μονὴ γυναικειά. Μαρτυροῦσι τοῦτο ρητῶς ὁ Φραντζῆς καὶ ὁ συγγραφεὺς τῆς Πολιτικῆς ἱστορίας¹. Ἀπὸ τίνος δὲ χρόνου ἤρχισαν ἐνδαισιτῶμεναι ἐν τῇ Παμμακαρίστῳ μοναχαὶ ἀγνοοῦμεν. Πάντως δὲ τοῦτο συνέβη μετὰ τὸ 1420. Μέχρις ἐκείνου δὲ τοῦ χρόνου τὸ μοναστήριον ἦτο ἀνδρῶν. Ἄνῆρ ὑπῆρξεν ὁ κτίστης αὐτοῦ, ἄνδρας δὲ εἶχεν ἡγούμενους ἀπὸ τοῦ καθ' ἡμᾶς πρώτου κατὰ τὰνωτέρω ρηθέντα Κοσμᾶ, ὅστις ὡς πατριάρχης Ἰωάννης ΙΒ' ἀπεσύρθη ἔπειτα καὶ πάλιν ἐπὶ τινὰ χρόνον εἰς αὐτὴν², μέχρι τοῦ 1397, ὅτε βλέπομεν τὸν ἡγούμενον αὐτοῦ Νίφωνα χειροτονοῦμενον μητροπολίτην Παλαιῶν Πατρῶν³, τοῦ 1400, ὅτε ὁ ἡγουμενεύων Θεοφάνης ἀνεδείχθη μητροπολίτης Ἑρακλείας⁴, καὶ τοῦ 1420, ὅτε μνημονεύει καλογήρων ἐν αὐτῇ ὁ Δούκας⁵. Ἐκ τούτων ἀποδεικνύεται, ὅτι ἡ μονὴ δὲν ἦτο ἀνέκαθεν γυναικειά, ὡς ἀποδέχονται ὁ Πασπάτης⁶ καὶ ὁ

¹ Φραντζῆ ἰκδ. Βόννης σ. 307. Πολιτικῆς ἱστορίας αὐτόθι σ. 82, 18.

² Νικηφόρου Γρηγορᾶ Τόμ. Α' σ. 210, 18· ὁ δὲ ἀπελθὼν ἡσύχασε μέχρι τινὸς παρὰ τὴν μονὴν τῆς ὑπεράγνου θιομήτορος, τῆς Παμμακαρίστου.

³ Miklosich Müller Acta et diplomata Τόμ. Β' σ. 275.

⁴ Αὐτόθι σ. 312.

⁵ Δούκα σ. 153.

⁶ Ἐνθ' ἀν. σ. 298.

κ. Γεδεών¹, καὶ ὅτι δὲν εἶνε οὗτος ὁ λόγος, δι' ὃν σπανιώτατα ἀναφέρεται ἐν τῇ Βυζαντινῇ ἱστορίᾳ, διότι ἀπ' ἀρχῆς κατώκησαν αὐτὴν αἱ μοναχαί².

Οὕτως ἡ παράδοσις, ἔχουσα πρὸ αὐτῆς τὸ ἐπίγραμμα τῆς Μάρθας, τὸ γεγονός τῆς μεταγενεστέρως μετατροπῆς τῆς Παμμακαρίστου εἰς μονὴν γυναικείαν καὶ τὸν φερόμενον ἐν τῇ μονῇ τάφον Ἀλεξίου Κομνηνοῦ τινος, ἐπλεξε περὶ ταῦτα τὸν ἱστὸν αὐτῆς. Ἐντεῦθεν ἐξεπήγασαν τὰ διηγήματα περὶ τῆς Μάρθας καὶ τοῦ Μιχαὴλ Δούκα, ἐνέχοντα πολλὴν τὴν σύγχυσιν τῶν προσώπων καὶ τῶν πραγμάτων· ἐντεῦθεν ἡ ἀναδίβασις τοῦ κτίτορος εἰς τοὺς χρόνους Ἰωάννου τοῦ Κομνηνοῦ· ἐντεῦθεν τέλος πιθανῶς ἡ παράστασις τῆς Μάρθας ὡς γυναικὸς λογίας, αὐτῆς γραφάσης τὸ ἐπίγραμμα, ἐν ᾧ τοῦτο ἐποιήθη ὑπὸ τοῦ Φιλῆ ὡς ἀπὸ προσώπου αὐτῆς.

Ἵτι δὲ ἡ Μάρθα ἦτο ὄλως ἄσχετος πρὸς τοὺς χρόνους τῶν Κομνηνῶν, εἰς οὓς ἀνάγει αὐτὴν τὸ διήγημα, γίνεται σαφέστατον ἐξ ὅσων γινώσκομεν περὶ τῆς ὑπ' αὐτῆς κτισθείσης μονῆς. Ὑπῆρχε πράγματι ἐν Κωνσταντινουπόλει γυναικεία μονὴ φερώνυμος αὐτῆς. Παρὰ τῷ Καντακουζηνῷ ἀναγινώσκομεν τάδε περὶ τῆς ἀδελφῆς τοῦ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου Β' Θεοδώρας τῆς ὡς μοναχῆς μετονομασθείσης Θεοδοσίας· ἔπειτα τὸν νεκρὸν (τῆς μητρὸς) ἐξαγαγοῦσα παρὰ τὴν μονὴν, τῆς πρὸς μητρὸς ἐκείνης μάμμης ἀδελφῆς τοῦ πρώτου τῶν Παλαιολόγων βασιλέως Μιχαὴλ τῆς Μάρθας προσαγορευομένην, ἐν τοῖς πατρώοις κατέθηκε τάφοις³. Ἦτο δὲ αὕτη ἡ Μάρθα, ἡ ἀδελφὴ τοῦ ἀνακτῆσαντος τὴν Κωνσταντινούπολιν Μιχαὴλ τοῦ Παλαιολόγου, σύζυγος Νικηφόρου Ταρχανειώτου τοῦ μεγάλου δομεστίκου⁴. Ὅτι δὲ αὕτη ἔγεινε μοναχῆ, ὅτε καὶ ὠνομάσθη

¹ Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 53.

² Πασπάτη ἐνθ' ἄν. σ. 298.

³ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ Τόμ. Α' σ. 222, 23-223, 2.

⁴ Παχυμέρουσ Τόμ. Α' σ. 33, 24· τὴν τῆς ἀυταδέλφης τοῦ Παλαιολόγου Μαρίας ἦτοι καὶ Μάρθας κόρην Θεοδώραν, ἣν ἐφ' Ταρχανειώτῃ μεγάλῳ δομεστίκῳ ἐκείνῃ γεγέννηκεν. Πρὸς τὸν Τόμ. Α' σ. 109, 2 κ. ἑ.

Μάρθα ἀντί Μαρίας, μανθίνομεν παρὰ τοῦ Παχυμέρους¹. Ἄφ' οὗ δὲ οὕτω κορυφαῖον σφάλμα περιλαμβάνει ἡ διήγησις, περιστάνουσα τὸν σύζυγον τῆς Μάρθας καλούμενον μὲν Μιχαήλ ἀντί Νικηφόρου, ζήτησαντα δ' ἐπὶ Ἰωάννου τοῦ Κομνηνοῦ ἀντὶ τῶν χρόνων Μιχαήλ τοῦ Παλαιολόγου, οὐδεμίαν ἔχομεν ὑποχρέωσιν νὰ παράσχωμεν πίστιν καὶ εἰς τὰ λοιπὰ περὶ τοῦ συζύγου αὐτῆς λεγόμενα ἐν αὐτῇ. Καθ' ἃ συνεχύθησαν οἱ χρόνοι, οὕτω συνανερύθησαν καὶ τὰ πρόσωπα, καὶ ἐν μέρει ἐπλάσθησαν αἱ κατ' ἐπίφασιν ἱστορικῆς λεπτομερείας καὶ ἀκριβείας ἀναγραφόμεναι περιπέτειαι.

Ἄλλ' εἰς τίνα σχέσιν εὐρίσκεται ἀληθῶς ἡ Μάρθα ἢ κτίσασα τὴν φερώνυμον ἑαυτῆς γυναικείαν μονὴν πρὸς τὸ ἀρχῆθεν ἀνδρῶν μοναστήριον τῆς Παμμακαρίστου; ἔχει τινὰ συγγένειαν ὁ κτίστης ταύτης πρὸς ἐκείνην; Ὁ Ταρχαναιώτης Γλαβᾶς ὁ πρότερον μὲν κοντόσταυλος² καὶ πρωτοβεστιάριος³, εἶτα δὲ εἰς πρωτοστράτορα τιμηθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου⁴ εἶνε πάντως αὐτὸς ὁ υἱὸς τῆς Μάρθας Μιχαήλ, ὅστις ἦτο σύζυγος θυγατρὸς τοῦ ναυάρχου τοῦ Μιχαήλ Παλαιολόγου Ἀλεξίου τοῦ Φιλανθρωπηνοῦ⁵. Καὶ τὸ μὲν ὄνομα τῆς νύμφης τῆς Μάρθας μανθάνομεν ἐκ δύο τῶν προμνημονευθέντων ἐπιγραμμάτων τοῦ Φιλῆ, ὅστις ῥητῶς καλεῖ αὐτὴν Μαρρίαν⁶. Τὰ δ' ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῆς μονῆς ἐπώνυμα Κομνηνῆ καὶ Παλαιολογίνα προετιμήθησαν τοῦ ἐκ πατρὸς Φιλανθρωπηνῆ διὰ τὸ ἐπιφανέστερον γένος τῶν Παλαιολόγων, πρὸς οὓς συνεδέετο διὰ τοῦ συζύγου, καὶ τῶν Κομνηνῶν, τίς οἶδεν ἂν μὴ τῶν τῆς Τραπεζοῦντος, πρὸς οὓς εἶχεν ἴσως ἄγνωστον συγγένειον αὐτῇ ἢ ὁ ἀνὴρ. Ἄγνωστός μοι δὲ εἶνε ἄλλοθεν ἢ ἐπωνυμία Βλάκενα, ἂν

¹ Τόμ. Α' σ. 295,13.

² Παχυμέρους Τόμ. Α' σ. 12,13.

³ Κωδινού Περι ὄφφικίων ἔκδ. Βόννης σ. 8,16.

⁴ Ἰδὲ τὸ χωρίον τοῦ Παχυμέρους ἀνωτέρω ἐν σ. 286.

⁵ Παχυμέρους Τόμ. Α' σ. 206,10.

⁶ Emm. Miller Manuelis Philae Carmina Τόμ. Α' σ. 74-75.

ἡ λέξις αὕτη θεωρηθῆ ὀρθῶς μεταδοθεῖσα εἰς τὸν Κρούσιον ὑπὸ τῶν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐπιστειλάντων, ἢ *Βλάχαινα* ὡς ἔγραψεν ὁ Ducange, ἄγνωστον ποῦ ἐπερείδων τὴν διόρθωσιν.

Ἄν δ' οὕτως ἔχωσιν ἀληθῶς τὰ πράγματα, δυνάμεθα νὰ συμπληρώσωμεν τὰ λεχθέντα, εικάζοντες, ὅτι ἡ πρωτοστρατόρισσα Μάρθα διέταξε τὴν ἐπιχάραξιν τοῦ ὑπὸ τοῦ Μανουὴλ Φιλῆ ποιηθέντος ἐπιγράμματος ἐπὶ τῷ συζύγῳ, ὄν, προαποθανόντα τῆς μητρὸς, ὁ εὐλαβῆς υἱὸς ἔθαψεν ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ κτισθείσῃ μονῇ τῆς Παμμακαρίστου. Ἐν αὐτῇ δ' ἐτάφη ἴσως καὶ ὁ πενθερὸς Ἀλέξιος Φιλανθρωπηνὸς, ὅστις, ἂν τυχόν, ὡς δὲν εἶνε ἀπίθανον, ἐπωνυμεῖτο καὶ Κομνηνὸς, θὰ παρεῖχε τὴν λύσιν τοῦ αἰνίγματος τῆς μαρτυρίας περὶ τῆς ἐν τῇ μονῇ τῆς Παμμακαρίστου διασώσεως τοῦ τάφου τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ. Ὁ δὲ τάφος ἐκεῖνος Ἀλεξίου Κομνηνοῦ Φιλανθρωπηνοῦ, τοῦ πενθεροῦ τοῦ κτίστου τῆς μονῆς, παρερμηνευθεὶς ὡς δῆθεν καλύπτων τὰ ὁσῶα τοῦ αὐτοκράτορος, καὶ ἢ πιθανῆ μεταξὺ τοῦ 1420 καὶ τῶν περὶ τὴν ἄλωσιν χρόνων δι' ἄγνωστον λόγον συγχώνευσις τῶν δύο μονῶν, τῆς τῆς Μάρθας καὶ τῆς Παμμακαρίστου, εἰς ταύτην, μεταβληθεῖσαν εἰς γυναικείαν, ὑπῆρξαν τὰ κυριώτατα αἷτια τῆς συγχύσεως τῶν περὶ τῆς μονῆς παραδόσεων, ἣν προσεπαθήσαμεν νὰ διαλύσωμεν διὰ τῆς κριτικῆς ἐξετάσεως τῶν περὶ αὐτῆς παραδοθεῖσῶν διηγήσεων.

Εἶχεν ἤδη στοιχειοθετηθῆ ἡ ἀνωτέρω πραγματεία, ὅτε περιῆλθεν εἰς γνῶσίν μου ἡ ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Φιλολογικῷ Συλλόγῳ Κωνσταντινουπόλεως ἀξία πολλοῦ λόγου ἀνακοίνωσις τοῦ κ. Ε. Α. Σιδερίδου Περὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἑκείνης τῆς Παμμακαρίστου καὶ τῶν κτιτόρων αὐτῆς (Ἀρχαιολογικὴ ἐπιτροπὴ Παράρτημα τοῦ Κ-ΚΒ' Τόμου σ. 19-32). Χαίρων δὲ εἶδον, ὅτι ἡ ἐμὴ μελέτη, καίπερ ὄλως ἀνεξάρτητως γενομένη, συμπίπτει ἐν τοῖς καιρίοις πρὸς τὰ ἐξερευθέντα ὑπὸ

τοῦ κ. Σιδερίδου. Διάφορα δὲ κυρίως εἶνε τὰ ἐμὰ πορίσματα περὶ τοῦ νομιζομένου τάφου τοῦ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ πρὸς τὴν εἰκασίαν τοῦ κ. Σιδερίδου περὶ τῆς λάρνακος αὐτοῦ, ἣν εἰκάζει μετακομισθεῖσαν εὐθὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν ἐκ τῆς μονῆς τοῦ Φιλανθρώπου εἰς τὴν τῆς Παμμακαρίστου. Ἄλλ' ἡ εἰκὼν τῆς λάρνακος ταύτης, ἣν δημοσιεύει ἐν σ. 22, παραλαμβάνων παρὰ τοῦ Schweigger, μοι φαίνεται πείθουσα διὰ τε τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπ' αὐτῆς μονοκεφάλου ἀετοῦ καὶ τὰ γράμματα τῆς ἐπιγραφῆς, ὅτι τὸ κατασκευάσμα ἐκεῖνο δὲν εἶνε γνησίως βυζαντικόν. Πιθανῶς δ' ἔφερε μὲν τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἡ λάρναξ, οἷαν ἐσχεδίασεν ὁ Schweigger, ἀλλ' αὕτη ἦτο μεταγενεστέρα, γραφείσα ἐπὶ λάρνακος ἐγκλειούσης τὰ ὀστέα τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ Φιλανθρωποῦ, καθ' ἣν ἀνωτέρω ἐξήνεγκον εἰκασίαν. Τὴν δὲ ἀμάρτυρον γνώμην, καθ' ἣν μετὰ τὴν ἄλωσιν μετέστησαν εἰς τὴν μονὴν τῆς Παμμακαρίστου αἱ μοναχαὶ τῆς μονῆς τοῦ Φιλανθρώπου Χριστοῦ, θεωρῶ ἥττον πιθανὴν τῆς ὑπ' ἐμοῦ εἰκασθείσης μετὰ τῆς Παμμακαρίστου συνενώσεως τῆς γυναικείας μονῆς τῆς κτισθείσης ὑπὸ Μάρθας τῆς ἀδελφῆς τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου. Τέλος δ' ἀπίθανον θεωρῶ τὴν εἰκασίαν τοῦ κ. Σιδερίδου ἐκείνην, καθ' ἣν τὸ *Βλάκενα* παρανεγνώσθη ἀντὶ τοῦ *Κλαβενα* (= Γλάβαινα).